

VÁLASZ

Erdődy Gábor, Pajkossy Gábor és Somogyi Éva opponensi véleményére

Mindenekelőtt köszönöm mindhárom opponensemnek a megtisztelő figyelmet, amiben munkámat részesítették, megjegyzéseiket és észrevételeiket, amelyeket a szöveg további formálása során mind hasznosítani tudok. Válaszomat nem az egyes opponensi vélemények szerint, hanem tematikai tagolásban készítettem el, de ennek során természetesen kitérek valamennyi opponens által felvetett valamennyi kérdésre.

A bírálói megjegyzéseket három nagy tematikai egységre bonthatjuk: a tartalmi kérdéseket, a módszertani problémákat és a szöveg szerkezetét érintő észrevételekre.

I. Tartalmi kérdések

1. Minden bíráló megemlítette az aprólékos, talán – hozzátehetjük – néha száraznak tűnő *hivataltörténeti összefoglalót* mint dolgozatom egyik terjedelmes részét. Azért tartottam szükségesnek ezt, mert a magyar történeti irodalomban sok téves adat forog közkézen e témáról, s megbízható hivataltörténeti szakmunka erről az időszakról más nyelveken sem született.

Somogyi Éva kiemelte, hogy a rendőrség intézménytörténetét mindenképpen szükséges egyes pontokon a Habsburg Birodalom politikai és közigazgatási intézménytörténetébe közvetlenül beágyazni, a fogalomhasználatban is direktebb módon kapcsolódni az ilyen tárgyú szakmunkák terminológiájához. Ennek öt részaspektusát érintette véleménye.

Egyrészt hangsúlyozásra érdemes tényezőnek tartja, hogy a különböző vezető személyiségek (Schwarzenberg, Bach, Kempen, Kübeck, Grünne, stb.), minisztériumok és hatalmi centrumok versengése és ellentétei „nem egyszerűen a rendőrségi szervezet sajátossága”, hiszen például a kül- és belpolitika összefonódása egyaránt jellemezte az 1848 előtti és az azt követő intézményrendszert, s ennyiben nem személyfüggő faktor ez, s nem is elsősorban az egyes személyiségek ambícióiból magyarázandó. Erre a szöveg továbbfejlesztett változatában ki fogok térni.

Másrészt megjegyzi Somogyi Éva, hogy a Kempen által levezényelt centralizáló átszervezés az államrendőrség területén hivatali „szakszerűsödés”-ként is értelmezhető, ezt mindenképpen be fogom építeni szövegem gondolatmenetébe. S hozzátehetjük, hogy egyben „bürokratizálódás”-ként is, még akkor is, ha Somogyi Éva joggal rámutat arra, hogy a különböző szervek „kuszált összevisszasága” nem felel meg a bürokrata célszerűség követelményeinek. A meglehetősen bonyolult, átfedésekkel, párhuzamosságokkal, rivalizálásokkal terhelt szervezeti jellemzőket Erdődy Gábor is kiemelte véleményében. A modern állammá válás útján éppen csak megindult államigazgatás feltételezhetően más vonatkozásokban sem felelt meg a bürokratikus racionalitás minden ismérének. A 18. században elméleti munkák (Johann Heinrich Gottlov von Justi, Joseph Sonnenfels báró) alapozták meg a rendőrségi szervezet emancipálódását a közigazgatástól; az általam tárgyalt időszakban viszont nem születtek elméleti munkák az új viszonyokhoz igazított rendőrségi funkciókról és kívánatos szervezetről, inkább rendőr hivatalnokok igyekeztek – azonban ők is csak ritkán – összefoglaló, alapelveket rögzítő megállapításokat tenni arról, amit a gyakorlatban csináltak. Nagyon kevés ilyen jellegű szöveget ismerünk, feltehetőleg nem is született sok. Fogalmazhatunk úgy is, az 1848-as forradalmak politikai tanulságainak árnyékában útkereső időszak ez.

Harmadsorban Somogyi Éva egy-egy lényeges szerepet játszó hivatalnok, például Pápay István kiemelésével eredeti gondolatmenetemenél erőteljesebben hangsúlyozza, hogy

az államrendőrségi szervezet működésében a „mozgató” hivatalnokoknak legalább olyan fontos szerep jutott, mint az informátoroknak. E tekintetben én leginkább a kulcsszerepet játszott Kempen személyiségének a bemutatására törekedtem, de valóban megfontolandó, hogy például Pápay István vagy Schäfer Pál helytartótanácsos miniprotréja is helyet kaphatna a kifejtésben, ha „Megbízók” című fejezetet nem is tudok már beiktatni a munkába.

Somogyi Éva gondolatmenetét tovább gördítve külön elemzési szempontként ki lehet térni a birodalmi központi, az országos és a területi rendőri, illetve a rendőri és közigazgatási szervek egymáshoz viszonyított súlyára, illetve annak változásaira az államrendőrségi adatgyűjtésben. Valóban elsősorban a centralizáló folyamat hangsúlyozására tértem ki a Bach, illetve a Kempen irányítása alatti időszak tárgyalásakor, de az ellenkező irányú folyamatot kevésbé fejtettem ki explicit formában az 1860-as évekre vonatkozóan.

Végül pedig köszönöm Somogyi Évának azt a lényegbe vágó korrekciót, hogy 1867 tavaszán Beust és Andrássy együttműködése nem a két „birodalomfél” kooperációját jelentette – ahogy az a dolgozatomban szerepel –, hanem Beust külügyminiszteri minőségében „az összbirodalom számára szükséges információs hálózat” érdekeit és szempontjait képviselte.

Pajkossy Gábor is tett egy intézménytörténeti korrekciós észrevételt, mégpedig az 1848 előtti titkos postai páholyok számát illetően, miszerint a szakirodalomban megnevezett s annak alapján általam felsorolt nyolc páholy helyett tartósan csak négy működött, észrevételét köszönöm, ahogy azt a kiegészítést is, hogy az általam is említett postai alkalmazott Johann Posch már 1830 körülől intézte Pesten az informátorok fizetésének kézbesítését.

2. Pajkossy Gábor tette szóvá, hogy vizsgálataim a magyar korona országai közül *Horvátországra, illetve a katonai határőrvidékre* nem terjedtek ki. Az utóbbi esetben valóban az a helyzet, hogy mivel e terület közvetlen katonai igazgatás alatt állt, az ottani államrendőrségi adatgyűjtés is nyilvánvalóan a katonai hatóságok feladatai közé tartozott. Ezért erre a területre vonatkozóan szinte semmi információt nem találtam az általam áttanulmányozott iratokban. Horvát-Szlavónországra igyekeztem kitekinteni, ezt néhány ponton jeleztem is a dolgozatban, de a rendelkezésre álló információk sokkal szűkösebbek voltak, mint akár Erdély, akár a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság esetében, s a Kempenhez beérkezett jelentések a konfidensekről szintén nagyon kevés személyt neveztek meg, ezért a függelékben közölt táblázatokba őket nem vettem fel, mivel statisztikailag nem tűnt relevánsnak bármiféle következtetés levonása akár az életkorukra, akár a foglalkozásukra, stb. nézve. A szöveges ismertetésben azonban szóltam róluk.

Itt térek ki arra a szintén Pajkossy Gábor által felvetett problémára, hogy a központi rendőri pénztár kiadási nyilvántartásaiban miért szerepelt a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság külön tételként 1867-ig, miközben annak területét 1860 végén visszaolvasztották a magyarországi közigazgatásba. Ez előtt én is értetlenül álltam, de úgy tűnik, e tételek alatt a temesvári katonai parancsnokságnak folyósítottak bizalmi pénzeket, s a parancsnok továbbította vagy az egészet vagy annak egy részét a temesvári rendőrigazgatóhoz, hiszen a magyarországi kimutatásokban, melyeket a helytartótanács állított össze és küldött Bécsbe a rendőrigazgatóságok, illetve –biztosságok által szolgáltatott adatok alapján, nem szerepeltek a temesvári rendőrhatóság költségei. Ennek motívumait azonban nem ismerem.

3. Megszívlelem Pajkossy Gábor javaslatát, hogy az 1848 előtti előzményekkel foglalkozó rövid, bevezető jellegű fejezetben a jelenlegi egyetlen rövid bekezdésnyi terjedeleminél alaposabban szóljak *II. Lipót uralkodói magánrendőrségéről* a rendelkezésre álló szakirodalom alapján.

4. Mindhárom bíráló kitért arra a kérdésre, hogy *milyen intenzitásúnak* értékelhetjük az állampolgárokra nehezedő államrendőrségi megfigyelést ebben az időszakban. Ám míg Somogyi Éva azt hangsúlyozza, hogy „az élet mindennapjait mennyire behálózta az ügynökök, levelezők, vett és önkéntes besúgók hada”, addig Erdődy Gábor dolgozatomban tanulságai között elsősorban azt emelte ki, hogy a konfidensek száma jóval kisebb volt, mint amennyit a közvélemény feltételezett, s ahogy azt a korabeli társadalom megfigyeltség élménye alapján az utókor következtetni vélné. Valóban mindkét állítás ott bújjik szövegemben, habár az utóbbit verbálisan erőteljesebben hangsúlyoztam. Magyarországon ez az időszak az állami bürokrácia kialakulásának időszaka, bár mondhatjuk, az államrendőrségi működés arra a „szaktudásra” épült itt is, amit a Habsburg Birodalom kormányzó elitjei a birodalom nyugati felén már közel egy évszázada felhalmoztak. Nem felejtkezhetünk el azonban arról, hogy az 1848-as forradalmak új politikai helyzetet teremtettek. A birodalom politikai színpadán megjelent a tömeg mint tényező, s ez átstrukturálta az államrendőrségi feladatokat. A felhalmozott tapasztalatok a politikai elit szemmel tartásának eszközeit, lehetséges közreműködőit és módszereit tartalmazták, de kialakulatlanok voltak az állam eszközei az állampolgárok nagy tömegének megfigyelés alatt tartására. A 20. századi állam sokkal kiterjedtebb eszközrendszerrel bírt már e vonatkozásban, s ebből a visszatekintő perspektívából nézve a tárgyalt időszakban az állampolgárok megfigyelése akár lanyhának is tekinthető. A társadalom jelentős csoportjai számára azonban ekkor válik jelenlévővé az államrendőrség, új élmény a megfigyeltség vagy a potenciális megfigyeltség, s nyilvánvalóan ezért is túlozzák el annak dimenzióit. Ráadásul, ahogy a disszertációban, úgy ez alkalommal is hangsúlyoznom kell, hogy az államrendőrségi megfigyelés intenzitásáról kizárólag csak a rendőrségi információs rendszer rekonstruálásával nem alkothatunk képet, hiszen a csendőrezredek, a közigazgatási szervek, a katonai hatóságok, valamint a levélbontogató postai páholyok párhuzamos és összegabalyodó szálai közül a csendőrségi és a katonai hatóságok információs rendszerére alig, a katonai hatóságok esetében is csak a tárgyalt időszak első két évére vonatkozóan tudtam kitekinteni.

Úgy látom, hogy a befejező összegzésben majd ennek a problémának az árnyalt és több szempontú kifejtésére bővebben ki kell térnem.

5. Pajkossy Gábor véleményében több ponton is megfogalmazódik, akár csak a sorok között, az a probléma, hogy mennyire mutatható ki *folytonosság* módszerekben, személyekben, mechanizmusokban az 1848 előtti és az 1849 utáni államrendőrségi adatgyűjtésben. Tíz személyt említ, akik az 1848 előtti politikai bizalmasok közül feltűnnek disszertációm oldalain. Valóban gyenge a kimutatható személyi folytonosság, de ismét hangsúlyoznom kell forrásaim azon korlátját, hogy azok elsősorban a pénzbeli honorálásban részesülő ügynököket tartják számon, s ez korlátozza a folytonosság kimutathatóságát. Mindazonáltal egyetértek Pajkossy Gábor azon okfejtésével, hogy az 1850-es években kormányzati elitcserére is történik kísérlet, nem egyszerűen az 1848 előtti állapotok restaurációját tűzi ki célként a bécsi kormányzat. Ez pedig nyilvánvalóan nem kedvez annak, hogy az 1848 előtti politikusok bizalmi emberei zavartalanul újra „felvegyék a szolgálatot”, bár nem is zárta ki azt, ahogy azt a legszemléletesebben talán Zákos Elek példáján láthatjuk. Érdekes felvetése Pajkossy Gábornak az, hogy az a jelenség, hogy az 1860-as években látványosan megemelkedik a rendőrségi informátorok között a volt és hivatalban lévő hivatalnokok aránya, értelmezhető bizonyos fokig az 1848 előtti módszerekhez való visszatérésként. Úgy vélem, a legfőbb oka ennek az volt, hogy a rendőrigazgatók szűkülő merítési bázisból választhattak. A provizorium bevallottan ideiglenes állapot volt, s ilyen viszonyok között többszörösen is meggondolandó lehetett, érdemes-e a provizorikus hatóságok titkolt ügynökének lenni.

A működési alapelveket illetően Bach belügyminiszter sokkal inkább az 1848 előtti gyakorlat felülvizsgálatát hangsúlyozta, mint az arra való alapozást, Kempen önálló hivatalának létrehozása, illetve a centralizáció igénye mögött viszont valóban kirajzolódik az 1848 előtti viszonyok egyfajta modellként való kezelése.

Pénzügyi tekintetben viszont véleményem szerint nehéz összehasonlítást tenni az 1848 előtti és az 1849 utáni időszak között, mivel az idevágó 1848 előtti adatok a magyarországi államrendőrségi kiadások szinte teljességét jelentették (bizonyos értelemben tartalmazva a „hivatali apparátus” költségeit is, ellentétben a titkos postai páholyok kiadásaival), addig 1849 után a kiépített állami rendőrségi hálózat új helyzetet teremtett (mondhatnánk, „üzemeltetési költségek”-et emiatt a titkos rendőri alapból finanszírozott összegek nem foglaltak magukban), másrészt pedig a csendőrségi, hadseregbeli ilyen jellegű kiadások (ahogy a postai páholyköltségek is) a rendőrségi kimutatásokhoz még hozzáadódtak, s ezek nagyságát még csak megközelítőleg sem ismerjük egyetlen évből sem. Ez is jelentős mértékben magyarázza az 1848 előttiéhez képest alacsonyabb kiadási szintet.

6. Pajkossy Gábor felvetette, hogy a titkos postai páholyok intenzív működéséről szerzett ismeretek akár megerősíthetik *Takács Péter feltételezését*, hogy Deák az 1860. december végén lezajlott uralkodói audienciáról sógorához, bizalmas barátjához, Oszterhueber Tarányi Józsefhez címzett beszámolóját azért küldte postán valamely személyes megbízott helyett, hogy a titkos levélbontogatás mechanizmusain keresztül annak tartalma eljusson az uralkodó szeme elé. Én nem látom Deák levelében az állítólagos ajánlatot, amit Ferenc Józsefnek küldött. Négy fontos kérdéstről beszél, amelyek megoldását csaknem lehetetlennek minősíti, s levele szerintem leginkább arról szól, hogy maga sem tudja, mi is lenne a helyes lépés: engedni vagy „szoros ragaszkodással törésre juttatni a dolgot”. Saját tanácsalanságának az uralkodó tudomására juttatása nem éppen megfontolt politikusi tett lett volna tőle.

7. A *konfidensek személyére* vonatkozóan négy fontos kérdés vetődött fel a bírálatokban.

Egyrészt tekinthetők-e a konfidensek a hivatalnoki kar titkolt tagjainak, azaz – ahogy Somogyi Éva írja –, az ügynökök „ennek az apparátusnak egy sajátos, de mégis szerves részét alkották”-e. Véleményem szerint nem. Ezt mindenekelőtt az ügyrendszer általában jellemző magas fluktuáció és a viszonylag gyakori politikai kurzusváltások akadályozták. Bár ismerünk néhány hosszan tartó és sikeres ügynökkarriert (Gelich Richárd, Szekulits István, Wargha István), ez inkább kivétel volt. A rendőrügynökség mint professzió csak egyedi jelenség. Az is figyelembe veendő tényező, hogy civil ruhás hivatalnokként leginkább az értelmiségi/hivatalnok konfidensek jelenhetnek meg előttünk – s tudom, hogy munkámban ők kapnak túlnyomó szerepet a forrásadottságok folytán. Nagyon szerettem volna nem értelmiségi konfidens pályaképeket is, vagy legalábbis portrékontúrokat felrajzolni, de ha egy hadbírószáki ügy kapcsán nem botlottam véletlenül egyik konfidensemre valamelyik ügy aktái között, még részben sem boldogultam. Ezért is támadhat szövegem olvasójának az a benyomása, hogy a konfidensek működése az értelmiségi-hivatalnoki tevékenység egyik speciális alfajaként is értelmezhető szigorúan hivataltörténeti funkcionális nézőpontból tekintve.

Ide kapcsolódik Erdődy Gábor azon észrevétele, hogy a konfidensi motivációk tárgyalása során a *politikai meggyőződésből folytatott aktivitásra* kevés adatot ismerek és ismertetek, a bemutatott életutak közül valóban jobbra csak Richard Rotter pályája reprezentálja ezt a lehetőséget. Ennek oka szintén az a már hangsúlyozott elem, hogy az iratok megrendelői a honorálásban részesülő ügynököket tartották vagy akarták számon tartani, a személyes bizalmasokat nem. Márpedig a meggyőződésből bizalmi szolgálatokat teljesítők túlnyomó többsége ebbe a kategóriába tartozhatott. Rotter is csak több

körülmény – a történész számára – szerencsés együttállása folytán tűnt fel a vizsgált iratanyagban.

Somogyi Éva megjegyezte, hogy a Bécsben tevékenykedő újságíró *Ludasi Mór*, a magyar konzervatívok, Forgách Antal gróf magyar kancellár és Mecsery rendőrminiszter egyidejű bizalmasa nem tekinthető konfidensnek, inkább „skrupulus nélkül érvényesülésre törekvő modern entellektüel”, s hogy megbízói sem tekintették annak, amit bizonyít, hogy nemesítésben, majd más kitüntetésekben is része lehetett, amire más konfidens legfeljebb csak vágyhatott. Valóban kitüntetett szerep jutott neki, a rendőrminiszter személyes bizalmasának számított, tevékenységéről még a felelős miniszteri hivatalnokoknak sem volt pontos képe. Nyilvánvalóan a magyar kancellárhoz, majd az Apponyi György vezette magyar konzervatívokhoz fűződő bizalmi viszonya tette őt páratlanul értékes rendőrségi bizalmassá. A főúri politikai elit megfigyelésére nem alkalmazott és honorált konfidensek, hanem a rendőrségi aktákban egyáltalán meg sem jelenő személyes bizalmasok szállíthattak híreket. Valóban egyedi volt, amit Ludasi kínálni tudott. Nyilvánvalóan más típusú információk voltak várhatók tőle, mint például a forradalmi szervezkedésben résztvevő Wargha Istvántól 1851 végén vagy a fővárosi vendéglőket járó fülelőktől. Ludasitól összesen csak négy jelentést ismerünk, azok az Apponyi csoport és Deák 1864. végi, 1865. eleji közeledéséről, a *Die Debatte* belső ügyeiről, Pestről származó politikai hírekről számoltak be. Az sem egyszerű ügynökre vall, hogy tevékenységének másik iránya a kormányzat által sugalmazott publicisztikai írásművek alkotása, de legalábbis megrendelése volt általa beszerezett bértollnokokon keresztül. Másfelől viszont rendszeres (és igen magas) pénzbeli juttatást kapott, ilyen értelemben a rendőrséghez fűződő viszonyát mégis elsősorban a megbízotti státus jellemezte. A nemesítést pedig nem egykori megbízói, hanem a magyar kormány kezdeményezte. Hogy miért alkalmazta azután Andrássy külügyminiszterként is őt, pedig tisztában lehetett, ha akart, előéletének e foltjával, nem tudom.

Zákos Elekkel kapcsolatban Pajkossy Gábor veti fel, hogy nem világos, a különböző hatóságok miért is elégitik ki oly sokáig Zákos újabb és újabb pénzügyi követeléseit. Albrecht főherceg személyes megbízottjaként ő a magyarországi hatalomgyakorlás olyan bizalmas köreibbe épülhetett be – vagy legalábbis pillanthatott be – egy időre, hogy az itt megszerzett tudás alkalmazásának megszakadása után is egy ideig még profitot termelő tőkét jelenthetett számára. A hallgatása sokat érhetett, bár a hallgatás nyilván magának a volt konfidensnek is az érdeke a legtöbb esetben.

II. Módszertani kérdések

A módszertant illetően a bírálatok jól rávilágítanak azokra az *alapelvekre*, melyeket igyekeztem következetesen érvényesíteni munkám során. Melyek voltak ezek?

Egyrészt rekonstruálni akartam, nem ítélni, de felmenteni sem. Ehelyett motívumokat és alternatívákat bemutatni.

Másrészt egyaránt tudomásul kell venni az általam áttanulmányozott források nyújtotta eszközöket és korlátokat, amelyek lehetővé teszik az intézménytörténeti fő vonulat felvázolását – de csakis a rendőrségi intézményre vonatkozóan, az államrendőrségi információszerzés alapelveit, céljait, módszertanát viszont mozaikokból kell összerakni, bár tudjuk, hogy távolról sincs kezünkben minden darabka, s hogy a meglévő darabkák nem minden esetben illeszthetők össze kifogástalanul, hiszen átfogó előterjesztés, összefoglalás erről nem készült egyetlen szereplő tollából sem, vagy legalábbis nem maradt ránk. A potenciális olvasóközönséget leginkább érdeklődő kérdés pedig, azaz hogy kik voltak a rendőrségi informátorok, bizalmas fülbesúgók, bizalmi levelezők, nem rekonstruálható megbízhatóan a maga teljességében, mivel ügynökösszeírások csak kivételesen készültek, akkor is szinte kizárólag csak a pénzbeli juttatásban részesülőkről, s

hogy mely ügy aktájában maradt fenn olyan dokumentum, melyből kiderül az informátor személye, még inkább esetleges; az 1860–1861-ben folyt iratmegsemmisítés, begyűjtés, iktatókönyvi „tusolások” ráadásul még tovább rontják a történész esélyeit. Ez az oka a Somogyi Éva által említett „visszafogottságnak”. Igyekeztem csak azon személyeket konfidensként megnevezni, akikről bizonyítékok állnak rendelkezésre; feltételezést közölni csak indokolt tényező alapján (körülmények összejátszása, nem gyakori név egyezése, stb.), de mindig verbálisan egyértelműen jelezve, hogy feltételezésről van szó; továbbá szigorúan tartózkodni minden kombinációtól, amennyiben a feltételezés ellen szóló adatok is rendelkezésre állnak, vagy egyértelműen létezik más kombinációs lehetőség is. Így azután maradt egy-két számomra fájó megoldatlan probléma a dolgozatban (ki volt például a harmadik hadseregpáncsnokságnak jelentő „Adolf fia” vagy a helytartótanács elnöki elszámolásaiban az 1860-as években rendszeresen megjelenő „Berndorffer”), s bevallom, időnként némi csábítást éreztem, hogy tippjeimet megosszam potenciális olvasóimmal bízva a kollektív bölcsességben, de azután elálltam ettől. Végezetül azt is meg kell említenem, hogy csak töredékesen tudok szólni az informátorok teljesítményéről, az általuk szolgáltatott információk minőségéről, hiszen konfidensjelentések gyűjteménye csupán a harmadik hadseregpáncsnokságra 1849 ősze–1850 ősze között befutott jelentésekből maradt ránk általam nem ismert szerencsés véletlennek köszönhetően (de az is csupán az akkor született jelentések töredékét foglalja magában); nem ismerjük egyetlen informátornak sem a teljes jelentésállományát, sőt legtöbbjüktől legfeljebb néhány jelentés áll csak rendelkezésre. S arról is, hogy mely információk minősültek a legfontosabbnak és leginkább megbízhatóknak, azaz melyek kerültek be az uralkodó és a kormányzó elit vezető tagjai számára készült információs összefoglalókba, kizárólag csak 1851–1852-re vonatkozóan alkothatunk képet a Bach hagyatékában ebből az időszakból fennmaradt hetijelentések alapján. Ettől eltekintve olyan összefoglalók, mint 1848 előtt az Informationsprotokollék, ahogy Pajkossy Gábor is megjegyezte, nem állnak rendelkezésre.

A bírálatok olvasása arra ösztönöz, hogy ezeket a módszertani előfeltevéseket majd explicitebb formában is kifejtsem a dolgozat bevezetőjében.

III. Szerkezeti megjegyzések

Somogyi Éva világít rá arra, hogy mind az intézménytörténeti fejezetek, mind pedig a konfidensi pályaképek azt mutatják, hogy „a politikai fordulatok általában nem számítottak korszakhatárnak” a rendőri szervek történetében. Mennyiben lehet hát indokolt, tehetjük fel a kérdést, hogy a dolgozat részben e politikatörténeti tagolást alkalmazza, amennyiben az 1860. október – 1861. november közötti időszak, majd az ún. Schmerling-provizórium (1867 tavaszáig meghosszabbítva) külön fejezetet kapott. Folyamatosságok és az átalakuló politikai környezethez való alkalmazkodás által meghatározott átértékelések és hangsúly-eltolódások együttesen és párhuzamosan jellemzik az általam tárgyalt és egy egységnek tételezhető időszakot. Ezek egymásba fonódó motívumait a dolgozat záró összegzésében bővebben ki fogom majd fejteni.

Somogyi Éva hívta fel a figyelmet arra, hogy szükséges lenne az előforduló *ismétlődések* kiküszöbölése, át fogom fésülni a szöveget, s megfontolom, lehetségesek-e olyan szerkezeti módosítások, amelyek ezt megkönnyítenék. Ez azonban, ahogy bírálatában erre ő is utal, nem könnyű feladat, hiszen mindenekelőtt a kétféle tárgyalási mód, azaz a kronologikus összefoglalás és a tematikus ismertetés együttese okozza az átfedéseket, ismétléseket. Ha kizárólag a kronologikus elvet tekintetem volna szövegstrukturáló tényezőnek, egy-egy időszak tárgyalásánál oly sok tematikai szálát kellett volna egymás mellett húznom, hogy attól tartottam, az olvasó, de talán jómagam is, belegabalyodom a sok fonalba, elveszítve azt a bizonyos „vörös fonal”-at. Ha pedig kizárólag csak tematikai tagolás szerint tekintem át választott témámat, s a változásokat

csak azon belül rendezem időrendbe, a történet széteshet információs halmazokra, s nehéz lesz azok között az összetartó kapcsolatokat világosan kimutatni. Ezért tudatosan döntöttem a kettő kombinálása mellett, vállalva az ebből fakadó lehetséges hátrányokat is.

Pajkossy Gábor bírálata nyomán szembesültem azzal, hogy a *fejezetek szerkezete* mennyire nem egységes (a 39 fejezetből összesen 9-ben található alfejezetek). Az általa sugallt rész, főfejezet, fejezet, alfejezet hierarchia a szerkezet tudatosabb átgondolására és a tagolódásnak az olvasó számára explicitebbé tételére hívta fel a figyelmem.

Erdődy Gábor kifejezetten javasolja minden fejezetben belül az *alfejezetekre való tagolást* a szöveg befogadásának és értelmezésének a megkönnyítése érdekében. Köszönöm a megjegyzéseket. Most olvasóként és nem íróként kézbe véve a szöveget valóban túlságosan hosszúnak találtam egy-egy fejezetet s ezzel helyenként nem eléggé tagoltak a mondanivalót.

Pajkossy Gábor felhívja a figyelmet a *személy- és helynévmutató*, valamint a *tárgymutató* fontosságára. A személymutatót időközben már elkészítettem, a másik kettő alkalmazhatóságát megfontolom, különösen az utóbbit azonban nagyon nehéz feladatnak tartom, mivel ha a kifejtés során alapvető fontosságú fogalmakra építem a tárgymutatót (például „konfidens”, „honorálás”), kis túlzással szinte valamennyi oldalt azokhoz rendelhetnék.

Köszönöm Pajkossy Gábor megjegyzését az *idegen nyelvű kiadás* fontosságára vonatkozóan. Mivel eredetileg kutatásaim az 1849-1859 közötti időszakra nézve kiterjedtek az Osztrák Császárság államrendőrségének működésére valamennyi tartományban, valójában egy olyan német nyelvű könyv kiadása lenne indokolt, amely tartalmazza ezen kutatási eredményeket is. Részben elkészítettem már ennek bő tartalmi vázát, de a pénzügyi, szervezésbeli nehézségek áthidalási módjait őszintén szólva a jelen pillanatban még nem látom.

Végezetül újra köszönöm mindhárom bíráló észrevételeit. Az azokra adandó válaszok keresése segít számomra a vizsgált tárgy által felvetett, a dolgozatban érintett kérdések távolabbi perspektívából történő szemlélésében és láttatásában.

Budapest, 2014. május 15.

Deák Ágnes